

Før strømmen kom.

Lamper og lys som jeg husker fra min barndom.

Av Arvid Einmo

Jeg er oppvokst i ei lita bygd i Lurøy kommune på Helgeland.

Som i bygdene rundt oss ble ikke kraft-tilførselen utbygget før i slutten på 50 tallet og begynnelsen på 60 tallet.

Før dette var alle andre lyskilder helt naturlige for oss. Jeg har mimret litt tilbake på den tiden og husket lyskildene, hvordan de var og virket.

Jeg har også hentet litt bilder fra nettet fra de lamper som jeg ikke hadde tegninger eller bilder fra.

Jeg tror lyset var mer styrende for døgnrytmen før i tiden. Folk stod opp etter lyset og gikk å la seg når det ble mørkt. Men selvfølgelig kunne det ikke bare være slik. Da ville jo folk nordpå gjort som bjørnen og sovnet bort halve året, for så å være våkne resten.

Men at lyset styrte døgnrytmen noe mer enn etter at elektrisiteten kom er jeg sikker på.

Man sto opp i gryingen og (delvis) avsluttet arbeidet i skomringen.

Jeg husker noe som vi kaldte for "å sitte sjømming". Det var på sen ettermiddag når lyset ute ble gradvis mer borte og før vi tente lampa. Da kunne det være en rolig stund foran ovnen hvor lyset fra den var det eneste. Særlig når det var kaldt og vi fyrte godt. Det var mange sprekker rundt ovnsdøra som slapp ut lys, og var ovnen varm var det morro for oss barna å se på "globjørnene" inni ovnsdøra. Det var lysende glør som danset rundt i den sorte soten på innersida av ovnsdøra som en balettforestilling.

Bordlampa

Den første lampa vi som barn fikk hånd om var "Bordlampa". Navnet fikk den sikkert fordi den hadde en parafinkolbe av glass som var bredere nederst slik at den sto godt. Jeg husker den også med navnet "nattbordslampa" da den var passe stor og sikker til å ha på nattbordet.

Det var som jeg husker to størrelser på denne. Den minste hette 8 linjers lampa. Den største 10 linjers lampa. Jeg tror det var diameteren på lampeglasset som hadde disse betegnelse.

De var ellers like i form.

Bordlampa

Her er en versjon som jeg fant et bilde av på internett. Denne har fått med seg en holder for å henge på veggen. Men glasskolben ser ganske lik ut som jeg husker. Bare at jeg mener at kolben var blank og ikke grønn.

Det var en vanlig veke-lampe hvor man måtte justere veken opp eller ned etter hvor mye lampa skulle lyse.

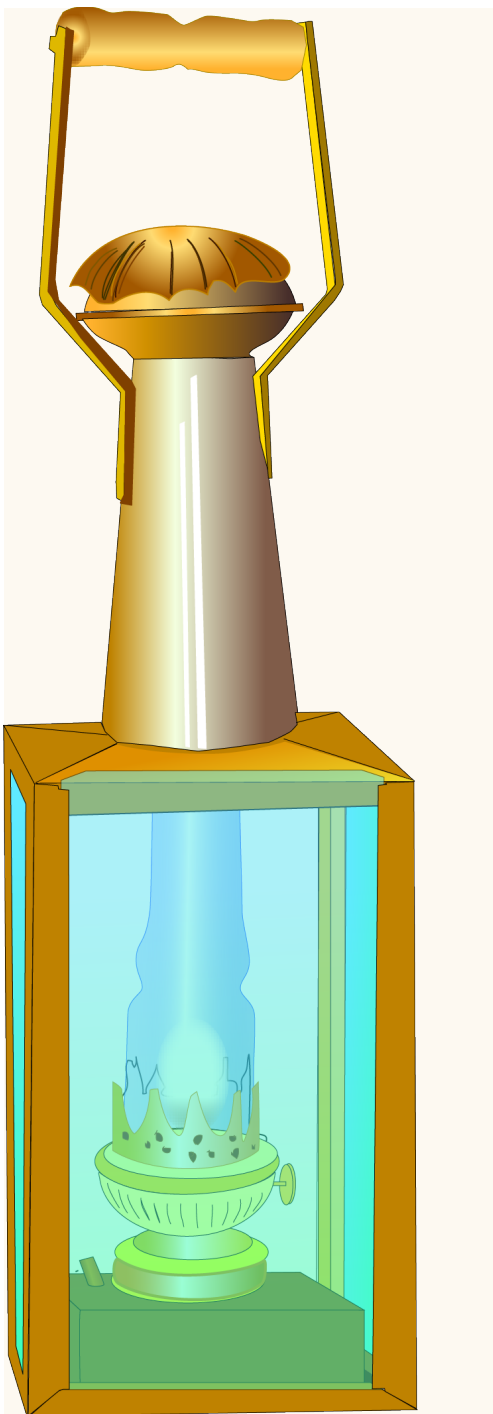
Justerte man den for mye opp så sotet den fryktelig. Veken brandt opp etter hvert og måtte skiftes ut.

Lampeglasset løftes av og på under tenning.
Landterna (Fjøslokta).

Den ander lyskilden som betydde mye, og som vi som barn tidlig måtte lære å håndtere var fjøsløkta også kaldt for "Landterna".

Denne var det far min som hadde laget. Sansynligvis etter mal fra en annen som var lik. Jeg ser på internett flere lignende lamper, så han hadde nok en mal under arbeidet.

Den var laget i messing og var både falset og loddet. Selve brennehuset hadde han sikkert fått kjøpt. Likedan glasset inni. Men ellers hadde han laget resten.

Landterna (Fjøslokta)

Her har jeg laget en skisse av hvordan den så ut. Det er i prinsippet en vanlig lampe som har en beskyttelse rundt seg. Da kunne man gå ut i vind og vær uten at løkta blåste ut. Den var heller ikke så farlig å ha med seg på låven på grunn av brannfare fordi varmen var inni løkta.

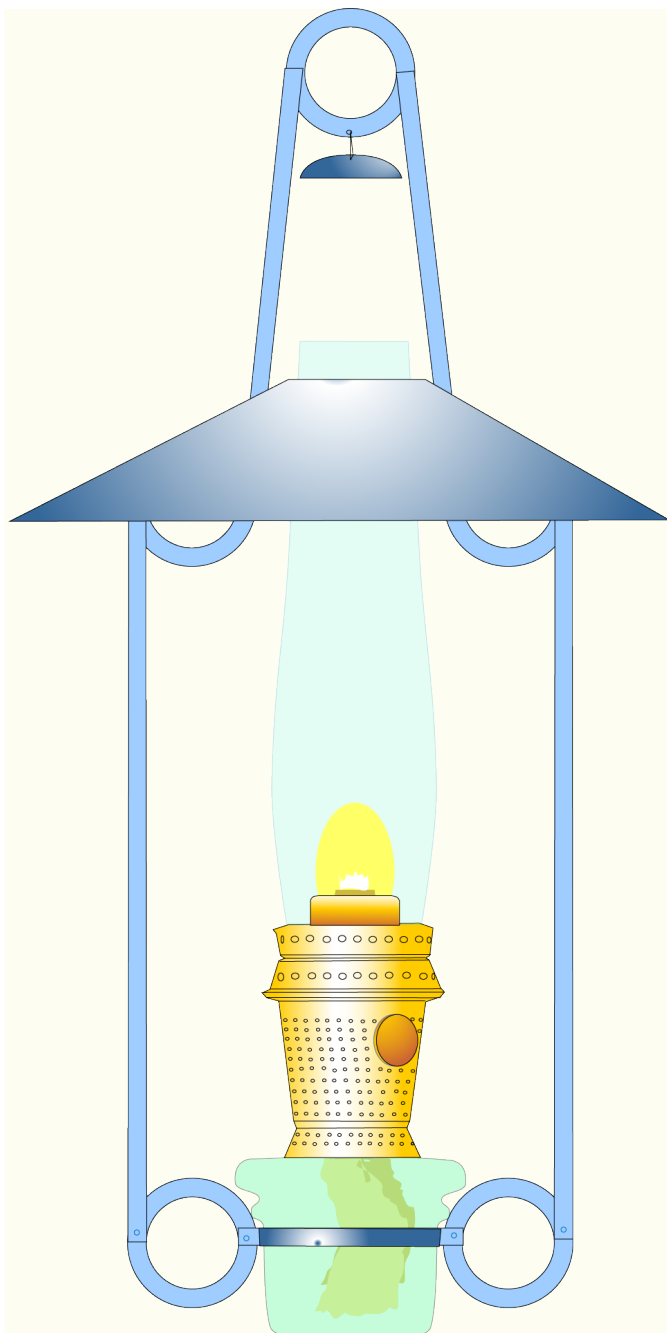
Alladinlampa

Til innebruk var det for lite lys med bare bordlampa eller fjøsløkta.

Der måtte det til bedre lyskilder.

Jeg husker ikke så mye hva andre naboer hadde til innebelysning, men det var trolig lamper av lignende type selv om de ikke så slik ut.

Vår alladinlampe så annerledes ut. Det var far som hadde gjort den. Den var laget i aluminiums plater/strimler som var klinket sammen. Jeg fikk ikke spurt ham hvor han hadde ideen fra, om han hadde sett en slik og kopiert, eller om han bare fant en praktisk måte å henge opp selve lampa på. Innmaten, eller selve lampa var nok ganske lik fra lampe til lampe. Det var selve opphenget, holderen og skermen som kunne være forskjellig.

Alladinlampe

Konstruksjonen var spesiell. Utenpå en vanlig brenneveke av bomull som trakk opp parafinen fra kolben var det montert et finmasket nett av et materiale som minnet om silke før det ble montert i lampa.

Etter først gangs brenning så brandt dette stoffet opp og bare asken fra det sto igjen. Nokså skjørt så det var viktig å ikke riste for mye eller skumpe bort i lampa. Da kunne nettet gå i stykker og måtte erstattes.

Når lampa skulle tennes løfts nettet opp og man kunne tenne veken under. Nettet senkes så over den brennende veken og begynner å gløde.

Den gløder da med et sterkt hvitt lys. Mye kraftigere enn en vanlig lampe.

Lysstyrken er så kraftig at den blir den sentrale lyskilden i hjemmet. Den henger da naturligvis over kjøkkenbordet.

En liten morsomhet (eller ulykke) var da min eldre bror var liten og skulle være med moren å bake på kjøkkenbordet. Han hadde da en deig som måtte bearbejdes. Det til gangs med en liten hammer også.

Med en lavhengende glasskolbe rett over en svingende hammer kunne det nesten ikke gått annerledes. Det ble knust glass og masse parafin over både den enes deig og den andres. Så lærte man mer.

Finlamper

Hadde man finstuer og behov for staslamper dugde det ikke med de hverdagslige lampene. Da måtte man skaffe seg "loddlamper" eller som vi kalte dem "Matadorlamper".

Det var i utgangspunktet en vanlig lampe som en ti-linjers bordlampe, men i stedet for glassbeholdere for parafin ble det brukt messingbeholdere. Disse kunne være fint utformet og dekorert. Så hang lampen i veldekorerte kjettinger og staffasje med en flott skjerm av hvitt glass over.

Over selve lampa var det en innretning med kjettinger som gikk gjennom trinser i det øverste opphenget og ned til et lodd i midten. Loddet var også en del av hele lampen og sørget for at man kunne heise lampen opp og ned etter behov.

Jeg husker en slik Matadorlampe fra min barndom. Den ble imidlertid solgt til noen (for kr. 10,-) hørte jeg. Men jeg har funnet noen eksemplarer av lampen på internett.

Matadorlamper

Om navnet er historisk riktig kan jeg ikke gå god for. Det er i alle fall det navnet jeg husker, og som jeg også får treff på i Google søk på internett.

Arbeidslys.

Å arbeide ute etter at det ble mørkt var en nødvendighet. Det kunne være så mye på et bureisingsbruk som måtte gjøres og lyset skulle ikke stoppe arbeidet. Men da var det nødvendig å finne litt mer lys enn landtærna.

Petromaxen.

Dette var nettopp en slik belysning som ga kraftig lys og som Landterna kunne brukes ute uten at man trengte å tenke på vind og regn.

Petromaxen

Konstruksjonen er en mellomting mellom Landterna som beskytter lyset mot omgivelsene og Alldinlampa som hadde et glødenett.

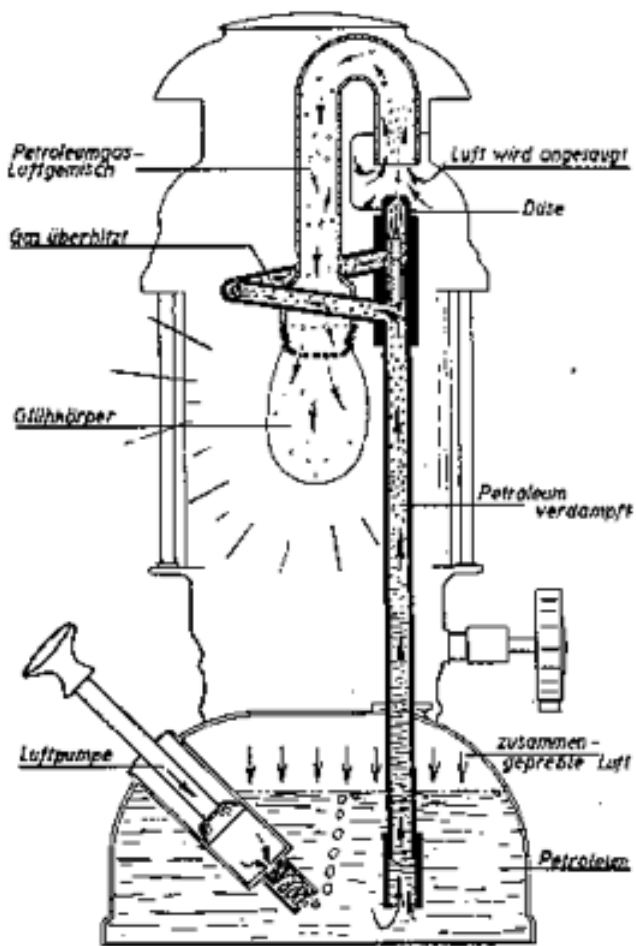
I tillegg har ikke Petromaxsen veke som trekker opp parafinen fra beholderen, men en dyse som spruter ut forstøvet parafin-gass fra beholderen.

Beholderen har som en Primus en trykkpumpe hvor man måtte pumpe inn trykk.

Dersom trykket falt i tanken ble lyset redusert. Så var det til å pumpe mer for å gjenopprette trykket.

Nettet henger ned fra den øvre delen.

På bildet ser vi en Petromax som har et ubrukt nett (den har ikke vært brendt enda).

Her er en skisse av Petromaxen som jeg fant på en nettside. Den viser hvordan parafin under trykk blander seg med luft og fordeles i nettet hvor det forbrenner og gir lys.

Karbidlampe

Til utvendig belysning kunne man bruke Karbidlampe. Den gå fra seg så mye røyk at den ikke kunne brukes inne. Men til utarbeid som krevde godt lys og hvor det var luftig var den god. Etter at Petromaxen kom ble nok denne foretrukket framfor Karbidlykta vil jeg tro. Både fordi Petromaxen hadde beskyttelse rundt flammen (den var ikke så direkte brannfarlig) og at den hadde en større lysflate (nettets på Petromaxen var større enn flammen på Karbidlampe).

Dette er en lampe som far min lagde av en type kanon - hylse etter krigen.

Prinsippet er at man har en todelt beholder. Den nederste beholderen fyller man med noe Karbidklumper. Den har også en utledet rør med feste til en brenner. (Dysene kunne være forskjellige i utseende, denne var to-delt slik at flammen sto mellom de to tappene og opp i luften).

Tanken over var til vann. Den hadde et lite hull i bunnen som det sto en liten nåletapp i. I toppen av boksen var det en skru hvor man kunne skru opp eller igjen nålen. På den måten kunne man regulere hullet i bunnen av tanken.

Karbid er et kjemisk stoff som utvikler en svært brennbar gass (acetylen) dersom den tilføres vann.

Lykta fungerte da slik at det kom små mengder vann ned til Karbiden. Den utviklet så gassen som drev ut gjennom dysen og kunne tennes til lys.

Karbiden var svært farlig å ha i hus. Den ble også brukt av fiskere for å skremme fisken (silden) tilbake i nota. Da kastet man Karbiden på sjøen der hvor det var hull i nota. Karbiden gjorde at sjøen kokte opp og fisken ble skremt tilbake.

Det hendte at det var tragiske ulykker med Karbid ombord på båter. Det kom fuktighet i den med det følge at flere båter gikk ned.

Det ble etterhvert forbudt med bruk av Karbid i fiskebåtene.

Så kom strømmen.

Så kom endelig kraftlagsfolka feiende inn i bygda med framtidens vidunder, strømmen. Det ble mye arbeid for mange. Det var mange kreosot-stolper som måtte slepes på plass. Det var linjene som måtte dras over store avstander i ulendt terreng. Og for oss barna var det et eventyr å få tilgang til all kapp av trådene. Selve linjen besto av en stålkjerne som var veldig hard og derfor ikke kunne brukes til noe, men rundt den var det surret mange lag med aluminiumstråd. Denne tråden var eventyrlig til å bøye og forme til det mest utrolige. Vi bøyet og snurret på disse aluminiumstrådene til hendene ble svarte. Det ble forsøkt å arbeide visper og annet nyttig redskap, men det ble nok mest til unyttig skrot.

Når så strømmen var i hus ble den brukt mest til matlagning og lys. Med fast strøm på 1 kw. og viser på kjøkkenveggen som viste overforbruk ble det til sparing fra dag en. Men lys på kjøkken og strøm til ny komfyr ble det i starten. Etter hvert kom det mer til og man måtte øke inntake i husene.

Ustabilitet

Det var i fler tiår mye ustabilitet rundt strømmen. Ofte i forbindelse med uvær og vinter. Det var da som nå vindfall av trær over linjen, men mest var strømmen borte fordi det ble trukket linje nært et utsatt havstykke. Tellnesura i Rødøy kommune. Der kom storhavet rett på og om vinteren ble ledningene fulle av is og strømbuddet var et faktum.

Gjerdrum 01.02. 2013